

Jan Wiśniewski

800-lecie duszpasterstwa katolickiego w Postolinie

Studia Elbląskie 7, 69-78

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

800-LECIE DUSZPASTERSTWA KATOLICKIEGO W POSTOLINIE

Rok 1236, kiedy pojawiła się pierwsza wzmianka o proboszczu tej parafii, którym wówczas był *Henricus plebanus de Postolin* (1236–1254)¹, Niemcy przyjęli za datę powstania parafii, ale nie jest ona precyzyjna. Należy przyjąć, że parafia powstała z woli biskupa pruskiego Chrystiana (1216–1245), który powróciwszy z Rzymu do powierzonych sobie mieszkańców Prus, pod koniec 1216 r. erygował trzy parafie: w Postolinie, w Starym Targu i w Pozolii (Żuławce Sztumskiej). Tutaj bowiem mieszkała ludność polska, tzn. *Pomorzanie*, wśród których koncentrowała się cysterska misja chrześcijańska mnichów osiadłych w pobliskim grodzie Zantyr (Sącierz)². Wcześniej zapewne, od około 1206–1216 w Postolinie funkcjonowała placówka duszpasterska z kościołem. W związku z tym obchodziłbym dzisiaj raczej 790. rocznicę powstania parafii postolińskiej, ale już 800-lecie duszpasterstwa w Postolinie. Nie ulega wątpliwości, że w okresie przedkrzyżackim w Postolinie funkcjonował kościół parafialny spalony w czasie pierwszego powstania pruskiego, który został odbudowany w następnych miesiącach po zawarciu tzw. traktatu dzierżońskiego w dniu 7 lutego 1249 roku³.

Wstępnie należy wspomnieć, że w 1936 r. w okresie niemieckim obchodzono 700 rocznicę erygowania parafii. Natomiast pięćdziesiąt lat później, przygotowania do obchodów 750-lecia jej powstania czynił ks. Władysław Gołyński⁴, które ze względu na ostatnie prace remontowe kościoła parafialnego przesunięto na 1987 r., ale proboszcz nagle zmarł 30 stycznia tego roku.

¹ *Preussisches Urkundenbuch* (dalej = *Pr.U.*), wyd. A. Seraphim, t. I, z. 2, Königsberg 1909, s. 307–481 — wystąpił także 9 stycznia 1286 r.

² W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusach niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882, s. 26; J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice na terenie byłej diecezji pomezańskiej 1243–1821*, Elbląg 1999, s. 343.

³ *Preussisches Urkundenbuch*, wyd. R. Philippi, C.P. Woelky, t. I, z. 1, Königsberg 1882, s. 162 — nr 218; J. Powierski, *Znaczenie przywileju dla Postolina z 1295 r. dla ustalenia połączeń komunikacyjnych Malborka z ziemią chełmińską w pierwszych latach po założeniu zamku i miasta*, w: *Praeterita Posteritati. Studia z historii sztuki i kultury ofiarowane Maciejowi Kilarowskiemu*, red. M. Mierzwiński, Malbork 2001, s. 401; J. Wiśniewski, *Średniowieczna sieć miejsc sakralnych — kościołów parafialnych, filialnych i kaplic — na terenie diecezji pomezańskiej*, w: *Z przeszłości Elbląga*, pod red. A. Grotha, Koszalin 1999, s. 11–34.

⁴ *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne* (dalej = *WWD*), nr 1/1987, s. 34–35 — pogrzebany na cmentarzu elbląskim przy ul. Agricola.

I. GRANICE PARAFII

Już w 1236 r., kiedy mistrz krajowy Herman Balk przekazywał Dietrichowi v. Dypenow 300 włók koło Kwidzyna, a także wolny połów oraz dziesięcinę z trzech wsi *Wadkowicz* (Watkowice), *Sircoy* (Straszewo) *et Myrowicz* (Mirowice), zachował nad nimi prawa proboszcza w Postolinie — *salvo tamen jure Parrochie Postoline*⁵. Zatem władza duszpasterska proboszcza postolińskiego rozciągała się również na ten teren. Kiedy jednak w 2. połowie XIII w. powstała parafia Straszewo z prowizorycznym kościołem, wówczas proboszcz Postolina utracił władzę duszpasterską w części dotychczasowego terenu, czyli po lewej stronie Postolińskiej Strugi, a dokładnie w Straszewie (*Stissewite*) i Trzcianie (*Medicz* i *Carczemiditz*), które wzmiankowano też w 1242 r. W 2. połowie XVI w. wśród wsi należących do parafii Postolin wymieniano: Cygusy, Dąbrówkę Pruską, Kołożąb, Michorowo, Mirowice, Namirowo (Baumgarcik), Pierzchowice, Polaszki, Postolin, Pułkowice, Ramzy Małe, Ramzy Wielkie, Sadłuki, Watkowice Małe, Watkowice Wielkie, czyli 15 wsi⁶. Przynależność niektórych wsi do tej parafii, w związku z odprowadzaniem tzw. tacy, potwierdzili lustratorzy królewscy w 1615 i 1624 r., stwierdzając że *do kościoła do Postolina należą: Kołożąb (Kozłom), Pierzchowice, Dąbrówka Pruska*⁷. Nie oznaczało to, że pozostałe wsie parafia utraciła, ponieważ w czasie wizytacji biskupa Andrzeja Leszczyńskiego w 1647 r. wzmiankowano ich przynależność do parafii⁸. Ponadto, po wojnie szwedzkiej, do parafii postolińskiej włączono parafię w Nowej Wsi oraz Ryjewo, co postulował w 1641 r. ks. Adam Duchnowski (1636–1681 lub dłużej). Był on tym *proboszczem, któremu powierzono kościół w Kalwie z filią w Pietrzwałdzie (...) razem z kościołem w Nowej Wsi i Tychnowach*. Kalwa i Tychnowy w późniejszym nieco czasie otrzymały własnych proboszczów. Proboszcz postoliński poszerzył swoją działalność na dalszy teren około 1681 r., ponieważ *wziął w opiekę parafię sztumska po śmierci tamtego proboszcza*. Opieka duszpasterska nie oznaczała powiększenie terytorium parafii, dlatego ks. A. Duchnowski, wykorzystując okazję oderwał od parafii Sztum 5 wsi, które musiał zwrócić na polecenia biskupa wydanego w czasie wizytacji w 1698 r.⁹ W 1809 r. na terenie parafii wzmiankowano 28 wsi, ponieważ oprócz wyżej wymienionych znalazły się w jej granicach (13 wsi): filia Pietrzwałd z Górkami oraz parafia Nowa Wieś z Ryjewem i Zieglershuben (część Ryjewo), Mątowskimi Pastwiskami, Szkaradowem i Pieglowską Wsią (dziś razem), Borowym Młynem i jego dzisiejszymi częściami Hammerkrug oraz Heidemühle, a także

⁵ J. Powierski, *Znaczenie przywileju dla Postolina*, s. 403.

⁶ M. Biskup, *Rozmieszczenie własności ziemskiej województwa chełmińskiego i malborskiego w drugiej połowie XVI w.*, w: Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 20, z. 2, Toruń 1957, s. 87–93.

⁷ *Lustracja województw Prus Królewskich 1624 z fragmentami lustracji z 1615 roku*, wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1967, s. 67, 68, 71, 291, 293.

⁸ *Visitationes ecclesiarum dioecesis Culmensis et Pomesaniae Andreae Leszczyński episcopo a 1647 factae*, wyd. A. Pobłocki, w: Fontes, t. IV, Toruń 1900, s. 145–146.

⁹ Archiwum Parafialne w Sztumie (dalej = APS), *Responsa 1785*, k. 4v; J. Wiśniewski, *Dzieje parafii Postolin (XIII–XX w.)*, Ryjewo – Postolin – Bielefeld 1989, s. 15–16 — ta praca została przedrukowana w: *tegoż, Pomezania. Z dziejów kościelnych*, Elbląg 1996, s. 228–304.

Stawkiem i Wilczewem. Ponadto zaznaczono, że Sypanica, Gdakowo i Lakowice, jako tzw. *Gastgemeinde* obsługiwał sakramentalnie proboszcz Postolina, ponieważ tam istniała wspólnota ewangelicka¹⁰. Odtąd granice parafii nie zmieniły się aż do 1868 r., kiedy po wybudowaniu kościoła w Sztumskiej Wsi podporządkowano jemu wsie Heinen, Hammerkrug i Heidemühle. Natomiast w 1904 r. biskup warmiński wydzielił z parafii postolińskiej Ryjewo, tworząc tam parafię kuratorską. Faktycznie zaś stało się to już w 1888 r., kiedy w tej wsi zorganizowano samodzielną placówkę duszpasterską. Natomiast w 1900 r. wsie: Dąbrówkę, Kołożąb i Wilczewo włączono do nowo erygowanej parafii w Mikołajkach Pomorskich. Od 1945 r., kiedy zmieniła się na tym terenie sytuacja wyznaniowa i ustaliła organizacja parafialna, do Postolina należały: Cygusy, Kołożąb, Michorowo, Mirowice, Nowa Wieś, Pierzchowice, Polaszki, Postolin, Pułkowice, Ramzy Małe, Ramzy Wielkie, Sadłuki, Watkowice Małe, Watkowice Wielkie oraz filia w Pietrzwałdzie. W latach 1952–1959 ks. Franciszek Przeperski łączył obsługą duszpasterską parafii w Postolinie i w Straszewie, która nie utraciła praw parafialnych. Po 1957 r., na wniosek ks. dziekana Z. Genei, filię w Pietrzwałdzie przekazano pod opiekę duszpasterską Sztumu¹¹, a w 1991 r. włączono do nowej parafii w Czerninie koło Sztumu. W 1992 r. biskup elbląski włączył do parafii postolińskiej wieś Mątki z parafii Straszewo, porządkując w ten sposób granice parafii w dekanacie sztumskim, które były zbyt archaiczne¹². Takim archaizmem terytorialnym jest dalsza przynależność do parafii postolińskiej wsi Sadłuki i Pierzchowice, skoro są one oddalone od kościoła w Mikołajkach o 3–4 km, a do świątyni macierzystej ich mieszkańcy muszą jechać ok. 9 km.

II. MIEJSCA KULTU

Kościół parafialny — Pierwsza prowizoryczna drewniana świątynia w Postolinie została zbudowana pomiędzy 1207–1216 r., ponieważ istniała już w chwili erygowania parafii w 1216 r., przy którym skupiało się życie sakramentalne nawróconej niedawno wspólnoty wiernych. Ten kościółek zniszczono w czasie pierwszego powstania Prusów (1242–1248), których traktatem dzierzgońskim (7.02.1249) zobowiązano do odbudowania 13 kościołów na terenie Pomezanii, m.in. w Postolinie¹³. Trzecią murowaną świątynię postolińską, istniejącą do dnia dzisiejszego, wzniesiono około 1350 r., jako budowlę trójnawową o pięciu przęsłach, z zamkniętym wielobocznie prezbiterium. Pierwotnie każda nawa posiadała własny dach, ale w I. połowie XV w. otrzymał dwuspadowy dach, pokrywający cały budynek. Ta przebudowa została wymuszona, ponieważ został on uszkodzony w czasie wojny polsko-krzyżackiej w 1411 r. Wtedy też zniszczono

¹⁰ AAWO, AB, B 217, *Acta wizytacji generalnej w Postolinie dek. Sztum z 1854 roku*, k. 2 i nn.; J. Wiśniewski, *Dzieje parafii Postolin*, s. 17–18.

¹¹ J. Wiśniewski, *Dzieje parafii Postolin*, s. 18–19.

¹² *Schematyzm diecezji elbląskiej*, opr. ks. J. Wiśniewski, Elbląg 1992, s. 68–70; J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice*, s. 123, 346, 377, 404.

¹³ *Pr.U.*, t. I, z. 1, s. 162 — nr 218.

sklepienie i wieżę¹⁴. Po wojnie szwedzkiej, od 1636 r. tutejszym proboszczem został ks. Adam Duchnowski, aby temu kościołowi mógł „przyjść z pomocą, zapewnić opiekę i odbudować budynek”¹⁵. Już w czasie wizytacji w 1641 r. biskup nie wskazywał na żadne braki w budynku kościelnym, ale polecał zadbać o czystość ołtarzy. Sześć lat później, w 1647 r. wskazano, że kościół był poświęcony św. Michałowi, a trzy ołtarze stały odnowione, którego „cyborium (tabernaculum) było umieszczone w murze po stronie ewangelii (...) dzwonnica jest drewniana, w której są trzy dzwony”¹⁶. Zatem wieża nie została odbudowana od czasów bitwy grunwaldzkiej. Tymczasem w 1698 r. wizytator parafia, pisał: „Kościół parafialny wewnątrz i zewnątrz odrestaurowany. Mała kaplica ku czci Najświętszej Maryi Dziewicy została zbudowana nad zakrystią przez (...) Gostowskich, a szczególnie przez (...) (tertii voti) Wilczewską, która zadbała o nowy ołtarz w kaplicy (...). Najnowszy ołtarz główny odnowiony (...) posiada obraz Wniebowzięcia NMP, a nad nim św. Michała Archanioła — patronów tego kościoła (...). Okna w kaplicy i w całym kościele wstawiono na nowo. Sufit w całości odnowiony. Podłogę na dużym chórze ułożono z cegieł, a na małym chórze z desek (...) oraz nowy dach na dużym chórze od strony plebanii (...). Odnowiono dwa małe ołtarze: w jednym jest obraz Zwiastowania NMP, a w drugim Zdjęcie z Krzyża. Stare skrzydła ołtarzowe odnowiono. Drewnianą podłogę pomalowano. W środku ołtarza (znajdował się) krzyż, czyli scena Ukrzyżowania na tzw. łuku. Kratki (balustrada) są wokół (...) ołtarzy. Ławki dobre (zostały) wykonane z drzewa. Nad prostą starodawną amboną [z 1720 r.?] (znajdował się) baldachim, który wykonano w wielu stylach. Zakrystia dobrze zabezpieczona (...). Niedawno zbudowano chór, na którym (znajdowały się) organy nie wymagające żadnych nowych uzupełnień (...). Przybudówki kościoła, inaczej „kruchty” nowo odrestaurowane. Dwa konfesjonały. We wieży trzy dzwony”¹⁷. Jak z tego wynika, w latach 1647–1698 odbudowano wieżę, chociaż nie określono czy była to wieża murowana czy drewniana, którą pół wieku temu nazywano „dzwonnica”. Jednakże zaledwie ćwierć wieku później, biskup wypominał proboszczowi wielce karygodne zaniedbanie remontów, dlatego domagał się od proboszcza, prowizorów kościelnych i parafian podjęcie należytej troski o kościół. Natomiast w 1749 r. wizytator zwrócił uwagę na drewnianą wieżę, która wystawiona na wiatr i deszcz została uszkodzona, a wskutek tego nadbudowa organów od strony północnej, a „ułożona podłoga z desek jest już nadpsuta”¹⁸. W 1819 r. wieżę kościoła parafialnego

¹⁴ B. Schmid, *Der Kreis Stuhm. Ein Abriss der teren Geschichte 1236–1818*, Stuhm Westpr. 1935, s. 20.

¹⁵ ADP, Dział C, C 12, *Acta, decreta, rescripta non integri trienii sub Pontificatu Illrmi et Rnmi Dni Joannis de Lipie Lipski Epi Culmensis et Pomesaniae usque ad translationem eius ad Archiepiscopatum Gnesnensem*, k. 74.

¹⁶ Tamże, Dział C, C 16, *Compendium ecclesiarum dioecesis Culmensis et Pomesaniae, per Perillres et Adm RR DD Felicem Rzeszowski et Mattheum Bystrom cononicos Culmensis. conscriptum*, k. 51–51v; *Visitatio ecclesiarum...* 1647, s. 145.

¹⁷ Tamże, C 31, *Acta acticata causerum Curie Episcopalis et consistorii Grlis Culmen (...)* coram (...). *Domino Theodoro Potocki Episcopo Culmensi et Pomesaniae (...)* ab Anno 1699 ad Annom 1712 gesta, k. 937, 941, 943–944.

¹⁸ Tamże, C 54 B, *Acta Generali Visitatione sub auspitiis (...)* Domini Adalberti Stanislai de Leszcze Leski (...) *Episcopi Culmensis et Pomesanie* (1749–1754), k. 710–713.

podniesiono o 20 stóp, zapewne likwidując jej górną drewnianą część. W latach 1867–1869 przebudowano świątynię parafialną, którą dnia 17 czerwca 1871 r. konsekrował biskup warmiński Filip Kremetz. Po drugiej wojnie światowej, przed 1957 r., odnowiono wnętrze kościoła wraz z ołtarzami, ale nie była to fachowa konserwacja. Na wiosnę 1964 r. przeprowadzono remont 32-głosowych organów, a rok później wyremontowano dach i wieżę. W okresie proboszczowania ks. Władysława Gołyńskiego (1972–1987) przeprowadzono generalny remont dachu świątyni, zmusną konserwację zewnętrznych murów kościoła (w latach 1977–1978) oraz wymieniono i przeołowiono wszystkie okna i witraże, natomiast w latach 1981–1982 odwilgocono kościół: „Kościół parafialny jest pięknym zabytkiem, czystym i zadbanym” — pisał biskup Jan Obłąk w 1981 r. — „Obecnie przeprowadza się całkowitą konserwację murów wewnętrznych i zewnętrznych kościoła, uzupełnia się braki z cegieł, izoluje się mury od wilgoci przez wkładki węglowe”¹⁹. Po objęciu więc parafii przez nowego proboszcza ks. mgr. Stanisława Gadzinę (od 15.03.1987 r.) można było wymalować wnętrze świątyni wraz z jego wyposażeniem.

Świątynia filialna w Pietrzwałdzie — Pierwszy kościół w tej miejscowości wzniesiono w połowie XIV w., jako świątynię gotycką, którą powiększono od strony wschodniej ok. 1470 r., stosując mur pruski²⁰. Z powodu wielkich uszkodzeń, których ten kościół parafialny doznał w czasie wojny polsko-szwedzkiej, został on przebudowany w XVII w., ponieważ proboszcz otrzymał w 1619 r. polecenie jego odnowienia wraz z odbudową plebanii. Jako „w drzewo murowany” został odnotowany przez lustratorów królewskich w 1615 i 1624 r.²¹. Tymczasem w 1647 r. ten kościół wzmiankowano jako *murata* z drewnianą wieżą, uchodzący za *ruinosa*²². Po 50. latach, w 1698 r. wizytator pisał, że tutejsza świątynia została całkowicie odrestaurowana. „Jego dach został powtórnie położony, wnętrze zaś otykowane, mały chór odeskowany i sciany odmalowane”. Ołtarz główny z obrazami Trójcy Świętej i wyżej Trzech Króli został też odrestaurowany, a ponadto sporządzono nowe kratki wokół ołtarza i nowe ławki w kościele. Wreszcie, kościół otrzymał nową rzeźbioną ambonę i zbudowano w nim nowy chór, a także konfesjonały i podłogę²³. W 1749 r. biskup polecał wymianę drewnianych elementów wieży i kościoła, aby nie uległa całkowitej zagładzie²⁴, ponieważ budowla zaczynała się chwiać. W 2. połowie XVIII w. wzmiankowano ten kościół jako zbudowany z muru pruskiego z drewnianą wieżą, którą rozebrano w 1888 r. Wreszcie w latach 1921–1922 przebudowano kościół, który otrzymał jednolity mur. Wnętrze zostało przyozdobione oryginalnym malowidłami do dziś zachowanymi²⁵.

¹⁹ J. Wiśniewski, *Dzieje parafii Postolin*, s. 27–31.

²⁰ G. Mortensen, *Der Gang der Kirchengründungen (Pfarrkirchen) in Altpreussen*, w: *Historisch-geographischer Atlas des Preusslandes, Lieferung 3*, opr. H. Mortensen, G. Mortensen, R. Wenskus, Wiesbaden 1973; *Der Kreis Stuhm. Ein westpreussisches Heimatbuch*, Bremervörde 1975, s. 107.

²¹ ADP, Dział C, C 7, *Liber actorum in Curia (...) Dni Joannis Kuczborski (...) Episcopi Culmen et Pomesanien ab Anno 1615 ad Annum 1621*, k. 85v; *Lustracja*, s. 78, 289.

²² Tamże, C 12, *Acta, decreta, rescripta*, k. 74.

²³ Tamże, C 31, *Acta acticata... 1699–1712*, k. 947–949.

²⁴ Tamże, C 54 A, *Acta generali visitatione... Leski (1749–1754)*, k. 711–713.

²⁵ J. Wiśniewski, *Kościóły i kaplice*, s. 337.

Filia w Nowej Wsi — W I. połowie XVI w. stał tutaj kościół, który po wojnach szwedzkich, w 1565 r. był wzmiankowany jako pozbawiony wieży, a w 1647 r. uchodził za zniszczony i zawalony. Wówczas pisano o nim: „kościół drewniany w Nowej [Wsi] (...) św. Bartłomieja — zrujnowany, całkowicie osłabiony, jeden mały ołtarz zniszczony, (...) wieża jest, ale nie ma dzwonów”²⁶. Kilka lat później, w 1664 r. odnotowano, że z tej świątyni pozostały tylko resztki — „kościół był collation is SR Maiestatis, którego tylko kawał”²⁷. Czas sprawił, że pozostałości w postaci kamieni z fundamentów można był zaledwie wskazać. Dopiero w czasie urzędowania w Postolinie ks. Władysława Gołyńskiego rozpoczęto budowę kaplicy św. Wojciecha w Nowej Wsi, na nowej działce, naprzeciw starej lokalizacji. Po ukończeniu dzieła, za ks. S. Gadjiny, 14 października 1990 r. została ona poświęcona przez biskupa warmińskiego E. Piszczę. Z tą placówką była związana niewielka „kapliczka opuszczone”, którą wzmiankowano w 1641 r., ale już kilka lat później jej nie wspomniano²⁸.

III. UPOSAŻENIE

Uposażenie proboszcza — wieś Postolin, która do tej pory rządziła się prawem pruskim, otrzymała przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim w dniu 9 marca 1295 r. z rąk komtura malborskiego Heinricha von Wylnowe²⁹. W jej granicach znalazło się 60 włók ziemi (włoka = 16,68 ha), z których parafia otrzymała 8 wolnych włók kościelnych, które były rozlokowane na trzech polach. W 1624 r. zapisano, że do „proboszcza wedle funduszu dawnego należy 8 włók”. Ten areal uzupełniły grunta dwóch innych parafii, które zostały włączone do parafii postolińskiej jako filie: Pietrzwał i Nowa Wieś. Przy każdym z tych kościołów leżały po 4 włoki parafialne, czyli tutejszy proboszcz w sumie korzystał z 16 włók kościelnych³⁰. Pod koniec XVIII w. proboszcz dzierżawił włoki pietrzwałdzkie i nowowiejskie za 378 florenów oraz 4 gęsi i 4 kury. Ponadto, niemal każda wieś podlegająca jurysdykcji proboszcza w Postolinie uiszczała jemu tzw. tacę, czyli dziesięcinę, którą przekazywano w zbożu: z włóki każdej po ćwiertni żyta i po ćwiertni owsa, ale w Postolinie połowę mniej. W 1788 r., po żniwach proboszcz otrzymywał 160 korców żyta i 130 korców owsa. Wreszcie, dochód proboszcz stanowiły również tzw. *iura stolae*, czyli opłaty z racji chrztu, ślubu i pogrzebu, które w 1788 r. wynosiły: 18 groszy za chrzest, 3 floreny za ślub, 2 floreny za pogrzeb. Tzw. *kolenda* z okazji Bożego Narodzenia i *strenae* z okazji Wielkanocy, polegała na dostarczeniu księdzu: bochenka chleba, misy grochu, kwarty soli, 15 świec łożowych, kielbasy, nogi świńskiej, pół łba oraz 5 jaj. Dodatek stanowiło

²⁶ *Der Kreis Stuhm*, s. 37, 105, 140; M. Biskup, *Rozmieszczenie*, s. 87–93; ADP, Dział C, C 67, *Descriptio dioecesis. Carolo Comoti de Hohenzollern Episcopo Culmensi et in Pomesania Marieburgensi* (ok. 1785), k. 338–339.

²⁷ *Opis królewskiej w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664*, wyd. J. Paczkowski, w: *Fontes*, t. 32, Toruń 1932, s. 136.

²⁸ J. Wiśniewski, *Kaplice i kościoły*, s. 299.

²⁹ J. Powierski, *Znaczenie przywileju dla Postolina*, s. 405.

³⁰ *Lustracja*, s. 93; J. Wiśniewski, *Dzieje parafii Postolin*, s. 47–48.

drewno opałowe z lasów królewskich oraz prawo do korzystania 10 razy w roku z podwoły³¹. Włóki plebańskie w znacznej części zachował proboszcz do 1945 r., o czym świadczą stojące do dziś zabudowania plebańskie, przejęte w okresie Polski Ludowej przez Kółko Rolnicze. Wtedy też odebrano parafii grunta rolne, które mocą ustawy z 1990 r. zrekomensowano w wysokości 15 ha ziemi.

Pleban dysponował mieszkaniem, czyli plebanią i zabudowaniami gospodarczymi. W 1647 r. plebania stała tylko w Postolinie, ale nie było ich w Nowej Wsi i Pietrzwałdzie³². Natomiast w czasie wizytacji z 1700 r. bardzo dokładnie opisano zabudowania plebańskie. Plebania miała dużą izbę wyłożoną drewnem z kasetonowym sufitem, posiadająca trzy okna, w której stał biały piec oraz siedzenia wokół pięknie zdobionego stołu dębowego i okuta skrzynia. W środku plebanii była sypialnia. W sąsiedztwie dużej izby mieściła się spiżarnia. W drugiej izbie z zielonym piecem (i paleniskiem do chleba), w której był prosty stół, mieszkali domownicy. Obok tej izby mieściła się pralnia i przedsionek. „Obok izby domowników znajdowała się stajania dla koni”, a nad nią spichlerz. Stajnia posiadała przybudówkę (forleba), pod którą była komórka zamykana na klucz. Naprzeciw stajni stał kurnik, a obok niego „szopa” dla bydła i wyznaczonym miejscem dla świń. „Chlew, inaczej „szopa” dla bydła jucznego jest w dole”, a u góry przechowywano zboże. Za szopą stał browar, w którym była zamykana izba z piecem i oknami, a także inne budynki oraz staw z ogrodem³³. Niemał sto lat później, w 1789 r. stała tutaj drewniana plebania³⁴. W 1957 r. wizytator pisał, że „ogromne budynki gospodarcze, stanowiące pozostałość jednego z największych gospodarstw beneficjalnych w diecezji — mimo swej nieużywalności — zachowane w dobrym stanie”. Wtedy stał tutaj jeszcze gliniany dom grabarza, który wkrótce uległ zniszczeniu. Przed 1971 r. część szopy została rozebrana, kurnik odnowiony, a spichlerz użytkowało Kółko Rolnicze. W 1986 r. parafia posiadała: kościół, plebanie, kapelanę i organistówkę³⁵.

Uposażenie kościoła — Na wstępie należy zaznaczyć, że czym innym był dochód proboszcza, a czym inny dochód kościoła, czyli to co wpływało do tzw. kasy kościelnej, którą zawiadywali wybieralni zarządcy, zwani witrykusami lub prowizorami. Pierwsza wzmianka o dochodach, wpływających do tej kasy napisał biskup Andrzej Leszczyński w 1647 r.: *dochód kościoła z jałmużny [zbieranej tacy] i pszczoł, których jest 7 uli i z pogrzebów wynosi po 20 groszy*. Natomiast w Nowej Wsi nie było dochodów, a w Pietrzwałdzie fundacja przynosiła 8 florenów z domu³⁶. W 1698 r. ten dochód kościoła określono: „nie ma dokładnie żadnej oprócz jałmużny, którą w czasie kazania składano i zapłata z dzwonów po 12

³¹ ADP, Dział C, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 338–339; tamże, C 30, *Visitatio Potocki 1698–1700*, k. 944–946.

³² Tamże, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 338–339; *Visitatio ecclesiarum... 1647*, k. 145–147.

³³ Tamże, C 30, *Visitatio Potocki 1698–1700*, k. 942–943.

³⁴ J. Wiśniewski, *Dzieje parafii Postolin*, s. 54.

³⁵ Archiwum Parafii Postolin (dalej = APP), *Księga wizytacji biskupich i dziekańskich parafii Postolin*, k. 3v–49.

³⁶ ADP, Dział C, C 16, *Compendium ecclesiarum... 1647*, k. 51; *Visitatio ecclesiarum... 1647*, k. 145–147.

groszy, które kościół oddaje organiście”. Wreszcie, z każdego domu płacono 6 groszy czynszu do kasy kościelnej „i według zwyczaju żuławskiego budują szkołę”. Pietrzwałd, oprócz tacy niedzielnej, pobierał po 5 groszy z podzwonnego, a *od budy całego gminu po 7 florenów*³⁷. W 1724 r. pojawiła się wzmianka o braku dochodów fundacji, czyli procentu rocznego z 1.000 florenów z dóbr w Wilczewie oraz na utrzymanie kościoła prowizji z 600 florenów i z kapitału 400 florenów z Samplawy. W 1749 r. biskup Leski, kiedy świątynie wymagały remontów, wskazał że pieniądze kościelne, „znajdujące się u Józefa Bagniewskiego, wojewody malborskiego, w dobrach Waplewo i u innych dzierżawców w sumie ponad 1.000 florenów pruskich” zupełnie wystarczą na te prace³⁸. Pod koniec XVIII w. mówiono, że do kasy kościelnej wpływała 1/3 z pogrzebu (3 lub 1 floren) lub podzwonnego (18 groszy). Jeszcze w czasie wizytacji dziekana sztumskiego 3 grudnia 1793 r. pisano, że dochód z dóbr w Watkowicach Małych, wynoszący 2 tysiące florenów był przeznaczony na opłacenie wikariusza i szpital dla ubogich. Nie wiadomo jednak jak był dzielony. Można tylko wskazać, że w na początku XIX w. nauczyciel otrzymywał około 40 talarów rocznie oraz wynagrodzenie w naturze, tak jak organista postoliński, któremu kasa kościelna wypłacała rocznie 40 florenów — tak było w 1789 r.³⁹.

IV. OBSADA PERSONALNA

Dla średniowiecza udało się ustalić tylko dwóch proboszczów Postolina: Henryka wzmiankowanego w 1236 r. oraz Jana wymienianego w 1344 r. Natomiast w tzw. okresie chełmińskim (1525–1821) ustalono 22 proboszczów. W okresie od 1821 r. do 1945 r., w parafii Postolin pracowało 12 proboszczów, a po II wojnie światowej urząd ten dzierżył piąty duszpasterz. W sumie odnotowano 41 proboszczów postolińskich. W parafii pracowali także duszpasterze wspomagający proboszcza lub zastępujący go. W okresie nowożytnym (1525–1821) pracowało tutaj 18 wikariuszy, a w okresie tzw. warmińskim (1821–1945) odnotowano przy tym kościele 55 wikariuszy, których mianowania zaniechano po wojnie, ze względu na brak księży w diecezji. W sumie na tym terenie pracowało 73 księży pomocników⁴⁰.

³⁷ Tamże, C 30, *Visitatio Potocki 1698–1700*, k. 941, 948.

³⁸ Tamże, C 38, *Decreta reformationis Visitationis Generalis Kretkovianae ab Anno 1724 ad Annum 1730*, k. 89–90; tamże, C 54 b, *Acta Generali Visitatione... (1749–1754)*, k. 711.

³⁹ AAWO, AB, AB III S 17 — *Status Ecclesiae Archipresbiteralis Sztumensis 1785–1806*, k. 96.

⁴⁰ J. Wiśniewski, *Dzieje parafii Postolin*, s. 35–47; tenże, *Kościół i kaplice*, s. 629–632; W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2000, s. 41–42 — biogramy zamieszczono alfabetycznie; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: Słownik, Olsztyn 2003 wraz z *Katalogiem*.

V. DUSZPASTERSTWO

Życie każdego człowieka, nawet dziś, w jakimś sensie skupia się wokół świątyni parafialnej. W okresie nowożytnym, biskupi wizytujący parafie przede wszystkim zwracali uwagę na *materialia* wspólnoty wizytowanej, a tylko zdawkowo zdarzało się im poruszyć kwestie duszpasterskie. Takim zagadnieniem była liczba *communicantes*, czyli zobowiązanych do przyjmowania komunii św. wielkanocnej. I tak w 1647 r., przy ogromnym zniszczeniu terenu tak pod względem materialnym i ludnościowym w wyniku wojny polsko-szwedzkiej, w Postolinie było 400 takich osób, a w Pietrzwałdzie 30 wiernych. Warto dodać, że wówczas do parafii należało ok. 26 wsi⁴¹. Natomiast w dekreście reformacyjnym z 28 lutego 1700 r. biskup wskazał na brak należytego przestrzegania niedziel i świąt, dlatego nakazał, aby „dni Bogu poświęcone otaczać opieką i troską pod karą grzechu”. Ponadto, polecił proboszczowi, aby Msze św. rozpoczynał o godz. 10.00, biorąc pod uwagę dobro duchowe wiernych, których nakazał w niedziele i święta katechizować przez cały rok. Natomiast w kościele filialnym w Pietrzwałdzie zobowiązał do sprawowania mszy św. co trzecią niedzielę oraz w Boże Narodzenie, Trzech Króli (odpust), w Wielki Czwartek, Wielkanoc i Zesłanie Ducha Świętego⁴². Zbudowanie w czwartym ćwierćwieczu XVI stulecia nad sklepieniem zakrystii, obok prezbiterium, kaplicy „ku czci Najświętszej Maryi Dziewicy” przyczyniło się do zorganizowania w tutejszym kościele bractwa szkaplerznego — *die Skapulierbruderschaft*. W dniu 24 czerwca 1727 r. zostało ono włączone do arcybractwa w Rzymie⁴³. W 1785 r. występowało ono pod nazwą bractwa szkaplerznego i św. Rocha, które działało jeszcze w 1892 r. W 1724 r., ze względu na podeszły wiek proboszcza, biskup polecił zatrudnić w parafii wikariusza, który by zastępował go w katechizacji i spowiedzi, a w spowiedzi wielkanocnej mieli pomagać zaproszeni dodatkowo księża⁴⁴. W czasie tej wizytacji, jak również przeprowadzonej w 1749 r., biskup chełmiński chwalił proboszcza, że gorliwie pracował nad pobożnością ludu i kultem Bożym⁴⁵. Już po rozbiorach, w 1789 r. wizytatorzy podkreślali, że księża głosili kazania w języku polskim. Mimo to, już w tym czasie, w 1766 r. na terenie parafii mieszkała spora grupa protestantów: 2.459 katolików — 79,96%, 276 — 8,98% protestantów i 340 — 11,06% mennonitów. Parafię charakteryzował wysoki procent wiernych przyjmujących komunię św. wielkanocną — w 1841 r. wynosił on 68,8%, w 1843 r. 75,2%, a w 1954 r. 62,6%. Również umierający, w 82% byli zaopatrywani sakramentami św. W 1883 r., wprawdzie znacznie później niż w innych parafiach tego regionu, ks. proboszcz Jan Witkowski powołał do istnienia bractwo Serca Jezusa. Na początku XX w., w 1903 r., w kościele parafialnym odprawiano dwie Msze św.: o godz. 7.00 i 10.45, a o godz. 14.30 nieszpory. Przekrój społeczny parafii zmienił się po II wojnie światowej, według opinii biskupa J. Drzazgi z 1959 r., w parafii mieszkało 75% ludności autochtonicz-

⁴¹ ADP, Dział C, C 16, *Compendium ecclesiarum... 1647*, k. 51–51v.

⁴² Tamże, C 30, *Visitatio Potocki 1698–1700*, k. 946, 949.

⁴³ J. Wiśniewski, *Pomezaniańskie bractwa religijne (do 1821)*, Olsztyn 2005.

⁴⁴ ADP, Dział C, C 38, *Decreta reformationis... 1724–1730*, k. 89v.

⁴⁵ Tamże, k. 90v.

nej polskiego pochodzenia. Ten sam biskup, w 1976 r. pisał: „Ludność w 40% jest autochtoniczna (...) na ogół religijna. Część parafian, zwłaszcza pracownicy PGR często opuszcza Mszę św.” Natomiast biskup J. Wojtkowski, w 1986 r., zauważył: „Religijność dość dobra, jednak pozostawia wiele do życzenia. Zanedbują udział we Mszy św.” Taki stan wynikał z faktu, że po 1969 r. znaczna część autochtonów, „głęboko przywiązanych do wiary świętej”, opuściła parafię, a to ujawniło się we frekwencji wiernych na mszy św. Jeszcze w 1971/72 roku na mszy św. było od 950–850 wiernych — od 38 do 34%, to w 1981 r. już tylko 650–550 wiernych — od 29,7 do 25,1%. Na lekcje religii uczęszczało wówczas 95–98% dzieci szkolnych, a liczba rozdanych komunii św. w ciągu roku (przy 2.500 do 2.200 wiernych) wahała się od 13 do 17 tysięcy, czyli każdy statystyczny parafianin przyjmował Eucharystię od 5 do 7 razy w ciągu roku⁴⁶.

VI. SIOSTRY ELŻBIETANKI

Na zakończenie należy wspomnieć o obecności SS. Elżbietanek w Postolinie, które pracowały w parafii od 1923 r. do 2003 r. W tym okresie przez tę placówkę „przeszło” około 20 sióstr zakonnych, które dopiero w dniu 11 maja 1985 r. doczekały się erygowania kaplicy we własnym domu. Podstawową posługą sióstr była opieka „nad chorymi, którzy zgłaszają się do sióstr lub też siostry odwiedzały chorych po domach”. Ponadto, siostry troszczyły się o czystość bielizny kościelnej, za co otrzymywały skromne wynagrodzenie od proboszcza. Później przejęły troskę nad zakrystią i kościołem, a także pół etatu katechizacji parafialnej (od 1986 r.). Taki zakres pracy sióstr wyznaczał wiek zakonnice, które władze Prowincji Toruńskiej przysyłały do Postolina. Zasadniczo były to siostry emerytowane, których skromna emerytura stanowiła podstawę ich utrzymania. Siostry mieszkały w dawnej szkole parafialnej, którą dla nich w 1923 r. wykupiła Prowincja Królewiecka i proboszcz. W 1958 r. zakonnice mogły zajmować w niej tylko 5 pokoi. W pozostałej części urządzono przedszkole, które oddano Elżbietankom dopiero w 1980 r., a po w 1983 r. część pomieszczeń sióstr opuściła lokatorka, którą władze PRL dokwaterowały. Dopiero wówczas siostry przystąpiły do generalnego remontu domu, który sprzedały w 2003 r. osobie prywatnej, po zwinięciu placówki klasztornej⁴⁷.

⁴⁶ J. Wiśniewski, *Dzieje parafii Postolin*, s. 61–66.

⁴⁷ Tamże, s. 72–79; tenże, *Pomezania*, s. 285–290.